

13. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : [посібник] / Л.Е. Орбан-Лембрик – К. : Академвидав, 2003. – 448 с.

14. Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М.П. Ярошевского. – М., 1990.

15. Технології роботи організаційних психологів : [навчальний посібник / за наук. ред. Л. М. Карамушки]. – К. : Фірма «ІНКОС», 2005. – С. 192–214.

УДК 159.922.7-058. 55

Михайлишин У.Б., к. психол. н., доцент кафедри психології та педагогіки ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ТРИВОЖНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ДЕЛІНКВЕНТІВ

У статті здійснено теоретичний аналіз різних поглядів на сутність тривожності. Розглянуті особливості структури та рівня тривожності неповнолітніх делінквентів у порівнянні з правослухняними підлітками.

Ключові слова: неповнолітній делінквент, підліток, шкільна тривожність, самооцінна тривожність, міжособистісна тривожність, загальна тривожність, страх.

В статье осуществлен теоретический анализ разных взглядов на сущность тревожности. Рассмотрены особенности структуры и уровня тревожности несовершеннолетних делинквентов в сравнении с правопослушными подростками.

Ключевые слова: несовершеннолетний делинквент, подросток, школьная тревожность, самооценочная тревожность, межличностная тревожность, общая тревожность, страх.

Постановка проблеми. Проблема тривожності як психологічної особливості особистості неповнолітніх делінквентів є актуальною і викликає значний інтерес у дослідників.

Підвищена тривожність як і інші емоційні розлади і порушення поведінки характерна для підліткового віку. Це обумовлене тим, що підлітковий вік – один з вирішальних етапів постнатального онтогенезу, що визначає подальший розвиток організму. Це час зростання, пізнання світу; у цей період життя спостерігається не лише фізіологічне дозрівання і формування організму, але й становлення особистості, характеру, звичок, поглядів молодого людини.

Причини тривожності різноманітні: це й різка зміна умов життя й спілкування, емоційна нестійкість, що характерна для підліткового віку, вибір майбутньої професії, установа взаємин із протилежною стат-

тю. У цілому, відносини з ровесниками особливі, їхня відмінність у тім, що інформація, адресована ровесникам завжди інтимна, а значить секретна. Для цього потрібно велика довіра, а довіра завжди пов'язана з ризиком. Довіра виникає в припущенні, що людина здатна розділити його погляди й ціннісні орієнтації. Якщо підліток помиляється в ровеснику, то в силу підвищеної ранимості він може перестати довіряти навколишньому, що підвищує його тривожність.

Стан тривожності характеризується суб'єктивно пережитими емоціями напруги, занепокоєння, нервовості, тобто тривожний підліток живе в постійному очікуванні несприятливого розвитку подій. Тривожність підлітка часто визначає індивідуальний рівень чутливості до стресів і значною мірою зв'язана з очікуваннями підлітка його соціальних успіхів і невдач.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тривожність в сучасній світовій науці розглядається з різних позицій, численними науковими течіями, вченими. З одного боку, як вказували Р.Мей, і інші це «центральна проблема сучасної цивілізації», як найважливіша характеристика нашого часу: «XX століття - століття тривоги», а початок XXI не змінює цієї думки.

Тривожності надається значення основного «життєвого почуття сучасності». З іншого боку, (З. Фрейд) – це психічний стан, що викликається спеціальними умовами експерименту або ситуації (екзаменаційна тривожність, змагання) і т.п.

Недивно тому, що цій проблемі присвячена дуже велика кількість досліджень, причому не тільки в психології, педагогіці і психіатрії, але і в біохімії, фізіології, філософії, соціології [7, с. 73].

Перш ніж розглядати тривожність підкреслимо різницю між тривогою і страхом. На перший погляд, як вказує В. Астапов, різниця проста: страх - це реакція на конкретно існуючу загрозу; тривога - це стан неприємного передчуття без видимої причини. Проте, часто в науковій літературі не завжди дотримується це розділення. Так, З. Фрейд розглядав часто тривогу з погляду афекту, ігноруючи об'єкт, який її викликає, а тривогу він визначає як «природне і раціональне» явище, реакція на сприйняття зовнішньої загрози (по Фрейду об'єктивна тривога), тобто те, що інші автори визначають як страх. Крім того, З.Фрейд використовує термін «боязнь». За визначенням Е. Зетцеля, страх -це нормальна реакція на ситуацію зовнішньої небезпеки. Тривога, же це перебільшена, неадекватна реакція на ситуацію реальної небезпеки, навіть якщо вона малозначна.

П. Тіллів вважає, що страх і тривога невід'ємні – вони тісно пов'язані одна з одною. Він визначає тривогу як страх перед невідомим.

Таким чином, можна зробити висновок, що тривога це базисна реакція, загальне поняття, а страх - це вираз тієї ж самої якості, але в об'єктивній формі (на певний об'єкт). Саме тому тривога надалі розглядатиметься в тісному зв'язку із страхом.

Необхідно, відзначити, що кількість публікацій більшою мірою відноситься до зарубіжної науки. У вітчизняній літературі досліджень щодо проблем тривожності досить мало, і вони часто носять фрагментарний характер.

Великий внесок у розвиток наукових уявлень про тривожність ввело філософське вивчення тривоги. Основну симптоматику тривожності і страху розглядали, старогрецькі мислителі (Діоген), арабські філософи, мислителі європейського середньовіччя. До числа філософів, які, на загальну думку, найбільшою мірою зробили вплив на сучасні уявлення про тривожність і страх, відноситься, перш за все, Б. Спіноза. Відомий вислів Спінози: «Немає страху без надії, немає надії без страху». Страх для Спінози - істотний стан душі, який проявляється в очікуванні болю і неприємностей, які можуть відбутися в найближчому майбутньому. Як важливу суб'єктивну умову виникнення страху Спіноза виділяв наявність почуття невпевненості і невизначеності. Спіноза, відповідно до характерної для мислителів XVII ст. віри в розум людини, вважав, що переживання тривоги і страху, які є ознакою слабкості душі, можна подолати лише мужністю розуму [3, с. 42].

Паскаль, який виходив, як відомо, з ідей обмеженості людського розуму і можливості досягнути істину тільки «логікою серця», навпаки, відзначав, що він, як і інші люди, що зустрічалися йому, переживає постійне хвилювання, непіддатливе доводам розуму. Він підкреслював вплив емоцій на поведінку людини і неможливість раціонально, за допомогою розуму подолати страх. Відзначимо, що певною мірою подібні розбіжності актуальні і тепер. Вони яскраво виявляються, наприклад, в дискусіях про порівняльну ефективність методів раціональної і глибинної психотерапії для подолання тривожності [5, с. 231].

А. Прихожан приводить вислів Дж. Локка тривога – це «хвилювання душі при думці про майбутнє зло, яке, ймовірно, на нас обрушиться». Істотними характеристиками тривоги, страху, на його думку, є, по-перше, зв'язаність з модусом страждання, тобто із злом, і, по-друге, присутність його в майбутньому як потреби, потреби в подоланні майбутнього зла [9, с.173].

Науково-психологічне ж дослідження тривожності як указує А. Прихожан почалося з Ч. Дарвіна. Як відомо, його погляди на страх ґрунтуються на двох основних положеннях: по-перше, на тому, що здібність до переживання страху, будучи природженою особливістю людини і тварин, грає значну роль в процесі природного відбору; по-друге, на тому, що впродовж життя безлічі поколінь цей адаптивний механізм удосконалювався, оскільки перемагав і виживав той, хто виявився наймайстернішим в уникненні і подоланні небезпеки. Багато поглядів Дарвіна цілком актуальні для сучасних теорій тривоги і страху. Це, насамперед, уявлен-

ня про природжені передумови тривоги, про її різні форми залежно від інтенсивності, про її функції - сигнальну і оборонну, про вісцелярні зміни, що викликаються страхом.

Велика увага надається тривозі і страху в теорії Джемса – Ланге. Страх розглядався У. Джемсом як одна з трьох найсильніших емоцій разом з радістю і гнівом. Тривога розумілася Джемсом як одна з форм страху.

Згідно поглядів класиків теорії навчання і представників її більш сучасних відгалужень, тривожність і страх - дуже близькі явища. І тривожність, і страх - емоційні реакції, що виникають на основі умовного рефлексу. Вони, у свою чергу, створюють ґрунт для широкого репертуару інструментальних, оперантних реакцій уникнення, на основі яких і відбувається соціалізація індивіда, і виникають (у разі закріплення неадаптивних форм) невротичні і психічні порушення. Розгляд страху як фундаментальної, природженої емоції найбільш яскраво виявився в роботах засновника біхевіоризму Дж. Уотсона, який відносив до числа таких первинних емоцій, крім страху, також гнів і любов.

Проблема природженості базових емоцій, і, насамперед, страху, широко обговорювалася в психологічній літературі на рубежі століть, але відгомони цієї суперечки відчутні ще і зараз. Нагадаємо, що, згідно біхевіоральним поглядам, емоції - специфічний тип реакцій, перш за все вісцелярних. Саме таке розуміння лягло в основу поглядів Дж. Уотсона, що дозволили йому зробити знаменитий висновок про те, що страх з'являється з самого моменту народження. Як стимули, що викликають реакції типу страху в новонароджених, він розглядав позбавлення опори (на це ж указував в описі «рефлексу страху» в 1922 р. В. Штерн), шум, гучні звуки, а також дотики типу легкого поштовху до дитини під час засипання або пробудження. Проте надалі, вважав Дж. Уотсон, доводячи це результатами спеціально організованих наглядів, розвиток страху здійснюється по лінії розширення його об'єктів і відбувається на основі умовних рефлексів. Цієї ж точки зору дотримувалися В. Штерн, Ж. Прейер та ін. [1, с. 69].

Вперше, як відомо, експериментальний доказ цього був одержаний в дослідженні Дж. Уотсона при формуванні реакції типу страху на раніше індіферентний подразник (білого щура) при поєднанні з безумовним негативним подразником (несподіваним гучним звуком) у 11-місячного хлопчика. Цікаво відзначити, що хлопчик Альберт, у якого вироблялася дана реакція, не був «домашньою» дитиною, він постійно знаходився в лікарні і, можливо, хоча сам Уотсон не фіксує цього, характеризувався «синдромом госпіталізму», в який входить підвищена чутливість до негативних подразників. В процесі експерименту була доведена стійкість реакції страху і її виборча іррадіація.

Істотна увага в соціальній теорії навчання, як і в психоаналізі, відводиться дослідженню сигнальної функції тривожності (страху). Так, на

думку О. Маурера, тривожність (умовний страх) разом з іншими передбачаючими емоціями (надією, розчаруванням і полегшенням) надає вирішальний вплив на вибір і, отже, на подальше закріплення способів поведінки. При цьому основні (первинні) емоції підкріплення - тривожність (страх) і надія. Полегшення і розчарування вторинні, вони є зменшенням основних емоцій: полегшення - тривожності (страху), розчарування - надії.

В іншому напрямі школи навчання, представленому відомими іменами – К. Спенса і Дж. Тейлор (автора самої, мабуть, поширеної шкали тривожності) широко вивчався вплив тривожності (як ситуативної, так і стійкої) на діяльність. К. Спенс і Дж. Тейлор розглядали тривожність (відрізняючи її від страху) як придбане ваблення, що має стійкий характер, будучи солідарним в цьому з О. Маурером і Н. Міллером. Їх цікавила енергетична функція цього ваблення, його ненаправлений, загальноактивуючий характер. Було введено поняття «рівень тривожності», яке, на думку Дж. Тейлор, не було слід прирівнювати до рівня спонуки (драйву). Тривожність, з погляду Дж. Тейлор, лише «деяким чином пов'язана з емоційною чутливістю, яка у свою чергу вносить свій внесок в рівень спонуки». Для опису і пояснення цього К. Спенс ввів між рівнем спонуки (драйву) і проявом тривожності особливу змінну - емоційну реакцію, що продовжується, і має антиципуючий характер. Ця змінна, на його думку, викликається загрозливим стимулом і виявляється на операціональному рівні у вигляді збудження і відповідних фізіологічних реакцій, які можна фіксувати в процесі зовнішнього нагляду. Дж. Тейлором було висунуто і доведено припущення, що про те ж можуть свідчити і самозвіти випробовуваних про наявність певних реакцій, що характеризуються як реакції хронічної тривожності. На цій підставі Дж. Тейлором була розроблена Manifest Anxiety Scale (MAS), що зробила першорядний вплив на вивчення тривожності в багатьох психолого-педагогічних школах і напрямках, у тому числі і в нашій країні.

Особливо значущою ця методика виявилася для практичної психології - як дорослої, так і дитячої. Широко відома в нашій країні під назвами «Шкала відкритої тривожності» або «Шкала проявів тривожності», вона була першою методикою, в якій діагностувалися індивідуальні відмінності в схильності до переживання тривожності.

Більшість дослідників тривожності погоджуються в тому, що проблема тривожності - і в науковому, і в клінічному плані - була вперше поставлена і піддалася спеціальному розгляду в працях З. Фрейда. Перш за все, необхідно відзначити, що погляди Фрейда відносно тривожності і страху близькі до філософської традиції, яка бере свій початок від З. Кьєркегора. Близькість поглядів Кьєркегора і Фрейда на розуміння суті буття людини, значення несвідомого неодноразово підкреслювалася істориками науки. І Фрейд, і Кьєркегор визнавали необхідність розмежування страху і

тривоги, вважаючи, що страх - реакція на конкретну, відому небезпеку, тоді як тривожність - на небезпеку, що не визначена і невідома. Значення, яке З. Фрейд надавав тривожності, можливо, найбільш яскраво виражено в його лекції 1917 р.: «...без сумніву, що проблема страху - вузловий пункт, в якому сходяться самі різні і найважливіші питання, таємниця, рішення якої повинне пролити яскраве світло на все наше душевне життя». Класичною роботою З. Фрейда по проблемах тривожності вважається книга «Гальмування. Симптом. Тривожність», яка була перекладена на російську мову і видана під назвою «Страх». Дотепер практично жодне дослідження по тривожності, яке виходить на Заході, не обходиться без прямого або непрямого посилання на цю книгу [4, с. 332].

Питання, які піднімав З. Фрейд, і в даний час багато в чому залишаються актуальними. Вони, як вже неодноразово наголошувалося, мали величезний вплив на подальше вивчення тривожності, що далеко виходить за межі психоаналізу. Безпосередній же розвиток його теорія одержала в школах психоаналізу і неопсихоаналізу, а також у тих авторів, які, почавши з психоаналізу, знайшли надалі свої власні теоретичні шляхи, наприклад, Д. Роджерс, Е. Еріксон, Ф. Перлз і ін.

Таким чином, розглянуті теорії дозволяють зробити висновок про те, що позиції у вивченні тривожності різні. Проте, в основному, тривожність розглядається як емоційний стан особистості, який надає негативну дію на психіку людини. Тривожність досліджується більшістю авторів в тісному взаємозв'язку із страхом, оскільки страх є об'єктивним виразом тривоги. Проте одні дослідники вказують на тривогу як первинну реакцію, інші на страх як чинник, що викликає стан тривожності.

Отже, роблячи висновок, можна охарактеризувати тривогу таким чином: тривога - це неадекватна реакція на ситуацію зовнішньої загрози; тривога - це реакція аналогічна страху, але за відсутності ситуації зовнішньої небезпеки тривога виявляється як стан безпорадності перед лицем загрози.

Мета дослідження: виявити особливості прояву тривожності неповнолітніх делінквентів.

Виклад основного матеріалу. *Характеристика вибірки та методів дослідження.* В дослідженні приймали участь 66 учнів Куряжської виховної колонії Харківської області, чоловічої статі віком 14 років (1 група) та 66 учнів загальноосвітньої школи № 12 м. Ужгорода того ж віку та статі (2 група).

Для виявлення рівня тривожності в підлітків використовувалась методика «Шкала тривожності» О. Кондаша. Особливість шкал такого типу полягає в тому, що в них людина оцінює не наявність або відсутність у собі переживань, симптомів тривожності, а ситуацію з погляду того, наскільки вона може викликати тривогу.

Провівши дослідження різних видів тривожності в групах, нами

були отримані наступні результати, які наведені в таблицях 1; 2 та 3.

Шкільна тривожність, як правило, дозволяє виявити ситуації, зв'язані зі школою, спілкуванням із учителем. Значимих розбіжностей між групами немає. Ці ситуації не викликають тривоги в 40,35% випробуваних у 2 групі учнів школи і 48,26% у 1 групі учнів-делінквентів. Більше того, 4,10% випробуваних у групі учнів-делінквентів байдуже ставляться до ситуацій у школі. Подібна байдужість до неблагополуччя, як правило, носить компенсаторний характер і перешкоджає повноцінному формуванню особистості, іншими словами - емоційне благополуччя в цьому випадку зберігається ціною неадекватного відношення до дійсності, тобто байдужістю до навчання в школі, до необхідності одержання формальних шкільних знань, переносячи весь інтерес на інші заняття.

У групі учнів школи реєструється високий рівень тривожності (13,18%), а в групі учнів-делінквентів (11,21%). Тому що навчальна діяльність для них є таблиця 1 є

Таблиця 1 – Показники шкільної тривожності в групах (%)

Рівень шкільної тривожності	Група1	Група2	p
Спокій	4,10	-	-
Нормальний	48,26	40,35	-
Підвищений	37,21	38,18	-
Високий	11,21	13,18	-
Дуже високий	-	9,10	-

досить значимою, школярі з високою тривожністю перебувають у ситуації «зачарованого кола», коли тривожність погіршує не тільки результативність діяльності учня, але й можливості досягнення успіхів у навчанні, а це, у свою чергу, ще більше підсилює емоційне неблагополуччя підлітка й веде до росту непевності в собі, своїх силах.

Таблиця 2 – Показники самооцінної тривожності випробуваних (%)

Рівень самооцінної тривожності	Група 1	Група2	p
Нормальний	24,22	44,15	0,05
Підвищений	11,19	26,27	0,05
Високий	30,27	34,16	
Дуже високий	13,21	6,12	0,05

Самооцінна тривожність, як правило, включає ситуації, які актуалізують подання підлітка про себе. Виявлено значимі розбіжності між групами. Найбільше адекватно оцінюють себе й, відповідно мають нормальний рівень тривожності 44,15% випробуваних в 2 групі учнів школи. У

групі учнів-делінквентів самооцінна тривожність нормального рівня зафіксована тільки в 24,22% випробуваних, розходження значимі на рівні $p < 0,05$. Також були відзначені розходження підвищеного рівня тривожності учнів школи (26,27%) і учнів-делінквентів (11,19%), розходження значимі на рівні $p < 0,05$. Розбіжності в самооцінній тривожності можна пояснити формуванням самосвідомості підлітків. Саме в цьому віці в підлітків формуються усвідомлене відношення до своїх потреб і здатностей, переживанням і думкам, потягам і мотивам поведінки. Самосвідомість виражається також в емоційно-значеннєвій оцінці своїх суб'єктивних можливостей, які у свою чергу виступають як обґрунтовані доцільності дій і вчинків. Підлітки 2 групи здатні оцінювати свої успіхи не тільки по оцінці й думці старших або ровесників, але й за власними оцінками й власними успіхами, як у навчальній, так і в позашкільній діяльності. Саме відношення до своєї життєдіяльності сприяє формуванню певного уявлення про себе самого, про свої здатності й можливості. Суб'єктивний образ свого «Я» складається під впливом характеристик і оцінок навколишніх при збігу мотивів, цілей і результатів учнів з нормами гуртожитку, прийнятими в даному суспільстві.

Дуже висока тривожність виявлена в учнів-делінквентів (13,21%), в учнів школи (6,12%), розходження значимі на рівні $p < 0,05$. Імовірно, цей показник пов'язаний з утрудненням правильного співвіднесення своїх успіхів, можливостей підлітка з поставленою метою й реальними труднощами. Як показують результати дослідження, самооцінка випробуваних у цій групі в більшості неадекватна, тобто підлітків у групі учнів-делінквентів або завищують, або занижують свої можливості. Інакше кажучи, вони намагаються мати важливі для їхнього життя якості, але відносять себе до типу людей, у яких таких якостей поки немає. Тому вони нечітко орієнтовані на майбутню діяльність, витають у світі фантазій (у своїх добутках випробувані впевнені, що будуть мати високий статус, будуть матеріально забезпечені, краще чим їхні ровесники) або пасивно плывуть за течією (покладаючись на інших дорослих, від яких вони все одержать), тобто світ відтворюється за посередництвом дорослих людей.

Міжособистісна тривожність в обох групах характеризується досить рівним розподілом показників, значимі розбіжності виявлені по трьох показниках. У 2 групі учнів рівень міжособистісної тривожності підвищений (50,36%), високий (12,18%) і нормальний (19,21%), у той же час у групі учнів-делінквентів підвищений рівень тривожності (30,24%), високий (22,28%) і нормальний (30,25%), розходження значимі на рівні $p < 0,05$. Такі показники можна пояснити тим, що спілкування з ровесниками є важливим чинником, що впливає й на формування особистості, а спілкування ровесників - це специфічна форма взаємодії й комунікації підлітків, дозволяє їм виступати в якості веденого й ведучого. Приналежність до групи підвищує впевненість у собі й дає можливості для само-

ствердження. Орієнтуючись на ровесників і впливаючи їм, підліток виховує в собі ті якості, які особливо цінуються ровесниками. В обох групах випробувані норми й критерії, прийняті в колі ровесників психологічно більше значимі, чим ті, які існують у дорослих.

Таблиця 3 – Показники міжособистісної тривожності в групах (%).

Рівень міжособистісної тривожності	Група1	Група2	
			p
Спокій	4,00		
Нормальний	30,25	19,21	0,05
Підвищений	30,24	50,36	0,05
Високий	22,28	12,18	0,05
Дуже високий	14,31	19,26	

Зареєстрований підвищений рівень тривожності в учнів групи школи в 41,41% випадків і учнів групи учнів-делінквентів в 38,22%. Рівень нормальної тривожності зареєстрований в 23,05% учнів школи та в 15,20% учнів-делінквентів.

Таблиця 4 – Показники загальної тривожності в групах (%)

Рівень загальної тривожності	Група 1	Група 2	p
Нормальний	17,20	23,05	-
Підвищений	38,22	41,41	-
Високий	30,31	25,21	-
Дуже високий	15,07	11,19	-

Можна припустити, що в 2 групі учнів підвищена загальна тривожність викликана незбалансованістю учнів у класі хлопчиків і дівчаток, а в підлітковому віці, саме відносини із представниками протилежної статі є досить значимими. Тому що, успішність у класі досить висока, є хлопчики, які вчаться відмінно, відповідально ставляться до навчання, громадського життя, шкільної дисципліни, однак це видиме благополуччя дістається їм неймовірно великою ціною, що може привести до зривів, особливо при ускладненні в діяльності, проведенні різноманітних рейтингових заходів (олімпіад і т.п.). Часто батьки очікують гарної успішності в навчальній діяльності, учителі підкреслюють її особливості (програма, по якій займається клас), ровесники очікують від випробуваних учнів групи 2 цікавих і оригінальних ідей - така ситуація змушує підлітків прагнути до успіху, одночасно породжуючи почуття нестійкості, напруженості. У 1 групі учнів-делінквентів підвищений рівень тривожності викликається внутріособистісними конфліктами й конфліктами усередині групи, порушеннями в розвитку самооцінки. Часто, тривожність породжується конфліктністю

самооцінки, наявністю протиріччя між високими домаганнями й досить сильною непевністю в собі. Щоденні оцінки поведінки, підвищена увага до неї приводить до постійної незадоволеності, що може розвинути потребу в досягненні мети, без реальної оцінки своїх сил і можливостей самим підлітком. Внаслідок цього перевантаження, перенапруга, підвищена стомлюваність, зниження працездатності підлітка (імовірно саме цим і викликаний низький рівень групової згуртованості).

Висновки. Теоретичний аналіз різних поглядів на сутність тривожності дозволяє стверджувати, що позиції з вивчення цієї проблеми різні. Проте, переважно, тривожність сприймається як емоційний стан особистості, що надає негативний вплив на психіку людини. Тривога досліджується більшістю авторів у тісному взаємозв'язку зі страхом, оскільки страх є об'єктивним вираженням тривоги. Проте одні дослідники вказують на тривогу як первинну реакцію, інші на страх як чинник, що викликає стан тривожності. Роблячи висновок, ми охарактеризували тривогу як неадекватну реакцію на ситуацію зовнішньої загрози; тривога - це реакція аналогічна страху, але за відсутності ситуації зовнішньої небезпеки; - тривога виявляється як стан безпорадності перед лицем загрози. Аналіз проведеного дослідження дозволяє стверджувати, що структура та рівень тривожності у групах досліджуваних мають свої відмінності, які доцільно врахувати при плануванні та проведенні виховної роботи та психологічної реабілітації неповнолітніх делінквентів.

Перспектива подальших досліджень. Планується розробити систему корекційних занять, спрямованих на зниження тривожності неповнолітніх делінквентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверин В. А. Психология детей и подростков: учеб. пособие. – 2-е изд., перераб / Аверин В. А. - СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2008. – 379 с.
2. Антонян, Ю. М. Неблагоприятные условия формирования личности в детстве / Ю. М. Антонян // Психологические механизмы насильственного преступного поведения. - М. : ВНИИ МВД СССР, 1983. – С. 114–116.
3. Арпадъев Г. Психологические проблемы современных подростков в пространстве информационных технологий / Арпадъев Г. // Развитие личности. – 2006. – № 2. – С.41–44.
4. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / под ред. Д. Б. Эльконина, Т. В. Драгуновой. – М. : Просвещение, 1967. – 360 с.
5. Диагностика характера подростков / под ред. Иванова Н. Я., Личко А. Е. – М. : Дело, 2004. – 348 с.

6. Имедадзе Н. В. К методу исследования уровня тревожности / Имедадзе Н. В. – Тбилиси, 1971. – 154 с.

7. Кондратьев М. Ю. Типологические особенности психосоциального развития подростков / М. Ю. Кондратьев // Вопросы психологи. – 2007. – № 3. – С.69–78.

8. Лебединская И. Подростки с нарушениями в аффективной сфере : психолого-педагогическая характеристика «трудного» подростка / Лебединская И. – М. : Педагогика, 2005. – 165 с.

9. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. Прихожан. – М.; Воронеж : МОДЭК, 2005. – 303 с.

УДК 159.922.2

Мордюшенко С.М., начальник сектору психологічного забезпечення Академії пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ РЯТУВАЛЬНИКІВ КІНОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті досліджена структура професійно важливих якостей кінологів-рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Запропоновано перелік професійно важливих якостей, що складають основу психограми рятувальників кінологічної служби.

Ключові слова: кінолог-рятувальник, професійно важливі якості, психограма.

Постановка проблеми. У структурі Державної служби України з надзвичайних ситуацій кінологічна служба займає особливе місце. З кожним роком відмічається збільшення викликів кінологічних розрахунків на пошук постраждалих у природному середовищі (лісовій і гірській місцевості тощо) та при техногенних вибухах і завалах.

У психологічній науці професійна діяльність кінологів-рятувальників не була об'єктом дослідження. На сьогодні професійний психологічний відбір у кінологічні підрозділи проводиться на загальних підставах, без врахування специфіки діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням структури професійно важливих якостей у фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій у різний час займалися В.П. Бут, В.В. Вареник, Л.О. Гонтаренко, Г.С. Грибенюк, М.А. Кришталь, Д.В. Лебедев, С.М. Миронець, І.О. Поляков, Ю.О. Приходько, Є.М. Рядинська, А.Г. Снісаренко, О.В. Тімченко, М.В. Фомич та ін.